

Fadej Jaceniuk

Narodowy Uniwersytet im. Jurija Fedkowycza,
Czerniowce

Od milczącego terroru do historycznej prawdy

Autor przedstawia etapy gromadzenia bazy źródłowej i powstawania literatury historycznej poświęconej Wielkiemu Głodowi 1932–1933. Tragedia Hołodomoru od początku była jednym z najważniejszych tematów badawczych w środowisku emigracji ukraińskiej. Na przełomie lat 80. i 90. stała się jednym z najaktualniejszych problemów badawczych w samej Ukrainie. Autor sygnalizuje kwestie sporne w ustalaniu źródeł tragedii, metod organizacyjnych, skali zjawiska i liczby ofiar. Wartościuje dorobek historiografii ukraińskiej, zachodniej i rosyjskiej.

Wielki Głód lat 1932–1933 stanowił apogeum antychłopskiej polityki władzy w bolszewickiej Ukrainie. Jest rzeczą zrozumiałą, że w czasach Związku Radzieckiego i sprawowania władzy przez partię komunistyczną prowadzenie badań nad polityką wobec wsi i nad jej przerażającymi skutkami było skrajnie niebezpieczne, a wręcz zakazane. Partyjne władze państwowe ZSRR przez wiele dziesięcioleci negowały tę tragedię narodu ukraińskiego. Jej przyczyny, charakter, mechanizm organizacyjny i skala terroru były ukrywane, zarówno przed społecznością międzynarodową, jak i przed kilkoma pokoleniami Ukraińców. Jednak poza granicami ZSRR o tej tragicznej karcie w historii narodu ukraińskiego wiedziano od samego początku i nigdy o niej nie zapomiano.

Do pierwszych materiałów drukowanych, w których pojawiły się informacje o głodzie na wsi ukraińskiej, zaliczamy publikacje w prasie zachodnioukraińskiej. Drukowano listy wysyłane z Naddnieprza do bliskich zamieszkałych w byłej Galicji, na Wołyniu i Bukowinie oraz relacje świadków głodu — zagranicznych dziennikarzy, dyplomatów, uciekinierów, którym udało się przekroczyć granicę¹.

¹ Zob. М. Кугутяк, *Голодомор 1932–1933-го років на Наддніпрянщині та Західна Україна*, [w:] *Україна соборна*, Зб. наук. статей, вип. 1, Київ 2004, s. 270–287; *Чорна тінь голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям*, Тернопіль 2003; *Відлуння жахливої трагедії (До 75-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні: Збірка статей, опублікованих у газетах 30-х років ХХ ст. в Підкарпатській Русі)*, red. М. В. Делегат, С. А. Вискварко, Ужгород 2008; *Волинь пам'ятає. Відлуння на Волині Голодомору 1932–1933 років у радянській Україні*, red. М. М. Кучерепа, В. В. Ткачук, Луцьк 2008.

Komisje amerykańskie

Jak twierdzi kanadyjski badacz Roman Serbyn, Hołodomor zajmował szczególne miejsce w zbiorowej pamięci emigracji ukraińskiej w Ameryce Północnej². Już w czasie napływania pierwszych informacji o głodzie diaspora ukraińska usiłowała przekazać pomoc żywnościową oraz informowała społeczność światową o przebiegu i skutkach głodu. Publikowano relacje świadków i różnego rodzaju zbiory artykułów popularno-naukowych. Wśród wielu materiałów rocznicowych, ze względu na ich fundamentalny charakter, należy wyróżnić następujące prace: *Wielki Głód w Ukrainie, 1932–1933*³, dwutomowe opracowanie *Ciemne sprawy Kremla. Biała Księga*⁴, zbiór artykułów *Głód 1933 r. w Ukrainie. Świadectwa o wyniszczeniu ukraińskiej wsi przez Moskwę*⁵ oraz prace Dmytra Sołoweja *Ścieżkami Golgoty* i *Golgota Ukrainy*⁶. Publikacje te mogą stanowić wiarygodne źródło do poznania tragedii głodu lat 1932–1933 w Ukrainie, bowiem zostały oparte na relacjach świadków.

Opracowania propagujące wyniki prac naukowych pojawiały się szczególnie często w latach 80., kiedy w Kanadzie i USA prowadzono kampanię poświęconą 50. rocznicy głodu w Ukrainie. Zarówno w prasie, jak i na międzynarodowych konferencjach naukowych w Montrealu, Toronto, Waszyngtonie i innych miastach występowało z oskarżeniami pod adresem władz stalinowskich, obwiniając je o doprowadzenie do głodu w celu wyniszczenia chłopstwa, będącego ostoją etosu ukraińskiego, publikowano materiały pochodzące z archiwów dyplomatycznych różnych państw, relacje świadków, rozprawy naukowo-analityczne⁷. W jednej z takich prac, autorstwa Wasyla Pluszcza, po raz pierwszy w ukraińskiej historiografii emigracyjnej pojawiło się twierdzenie o ludobójstwie popełnionym na narodzie ukraińskim⁸. W celu nadania informacjom o Hołodomorze szerokiego rozgłosu, w 1985 r. nakręcono w Montrealu 55-minutowy film dokumentalny *Żniwa rozpaczy (Жнива Розпачу)* zrealizowany przez Swiatosława Nowyckiego i Jurija Łuhowego.

Na prośbę ukraińskiej diaspory Robert Conquest, specjalista w dziedzinie historii ZSRR, badający w szczególności zagadnienia represji lat 1937–1938, podjął badania nad głodem lat 1932–1933⁹. W 1986 r. wyniki jego badań zostały wydane w języku angielskim pod tytułem *Żniwa rozpaczy. Kolektywizacja i terror głodowy w ZSRR*¹⁰. Na propozycję i przy wsparciu Amerykańskiego Krajowego Komitetu Upamiętnienia Ofiar Hołodomoru w 1993 r. opublikowano ukraińskie tłumaczenie

² Р. Сербин, *За яку спадщину?*, Київ 2002, s. 89–96.

³ *The Great Famine in the Ukraine in 1932–1933*, Detroit 1955.

⁴ *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book*, t. 1–2, Toronto–Detroit 1953–1955.

⁵ *Голод 1933 року в Україні: Свідчення про винищення Москвою українського селянства*, red. Ю. Семенко, Мюнхен 1963.

⁶ Д. Соловей, *Стежками на Голготу: Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 роках*, cz. 1, Нью-Йорк–Детройт–Скрантон 1952; idem, *Голгота України: Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною*, Дрогобич 1993.

⁷ *Великий голод в Україні 1932–1933: Збірник свідчень, спогадів, доповідей та статей, виголошених та друкваних у пресі в 1983 році на відзначення 50-ліття голоду в Україні в 1932–1933 рр.*, Торонто 1988; *Famine in Ukraine. 1932–1933*, red. R. Serbyn, V. Krawchenko, Edmonton 1986.

⁸ В. Плющ, *Боротьба за українську державу під советською владою і підпільні українські організації в Україні у 1920–1941 роках: Розгром української еліти й українського селянства*, Лондон 1973.

⁹ Проф. Р. А. Конквест писатиме працю про голод, „Гомін України” 1981, з VI, s. 7.

¹⁰ R. Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, New York–Oxford 1986.

tej pracy¹¹. Ujawniając przyczyny Wielkiego Głodu, R. Conquest zwrócił uwagę na jego sztuczny, zamierzony i świadomy charakter oraz uznał go za akt ludobójstwa.

Dla uzasadnienia poglądu o celowym doprowadzeniu przez władze stalinowskie do głodu w Ukrainie Stany Zjednoczone zatwierdziły w 1984 r. projekt naukowy, a po dwóch latach powołały specjalną komisję Kongresu USA pod ogólnym kierownictwem Dennisa Hertela. Pracami naukowo-badawczymi pokierował James Mace, historyk, pracownik Instytutu Badań Ukraińskich Uniwersytetu Harwarda. Ciekawe, że komisja zajęła się nie tylko przesłuchiowaniem świadków, ale również analizą dokumentów Obwodowego Komitetu WKP(b)¹² w Smoleńsku, Państwowego Archiwum Obwodu Dniepropietrowskiego w Krynyczkach i archiwum NKWD rejonowe-gi miasta Czornuchy w obwodzie połtawskim, które zostały przejęte przez hitlerowców, a w latach powojennych znalazły się w USA¹³. Wydano kilka tomów dokumentów i przeprowadzono szczegółową analizę historiografii, prasy i literatury pięknej. W podsumowującym raporcie komisji Wielki Głód, z uwagi na jego charakter, skalę i skutki, porównano do Holokaustu i wyniszczenia grupy narodowej¹⁴.

Staraniem komisji Jamesa Mace'a wydano w 1990 r. trzy tomy zeznań świadków. 260 świadków, którzy przeżyli Hołodomor, odpowiadało na pytania członków komisji. Pytania dotyczyły nie tylko doświadczeń osobistych, odnoszących się do tragedii Hołodomoru, ale obejmowały całe spektrum stosunków społeczno-gospodarczych na wsi ukraińskiej ze szczególnym uwzględnieniem kompleksowej kolektywizacji. Zastosowana przez komisję metoda obiektywizacji zeznań pozwoliła na sprządzenie odpowiadającego rzeczywistości opisu Hołodomoru¹⁵.

Z inicjatywy emigracji ukraińskiej została również powołana specjalna Międzynarodowa Komisja ds. Zbadania Głodu, składająca się ze znanych prawników i uczonych, która w 1990 r. w swym końcowym sprawozdaniu przekazanym ONZ doszła do wniosków odpowiadających wnioskowi komisji Kongresu USA. W oparciu o ustalone w trakcie dochodzenia przyczyny, czas trwania, zasięg geograficzny, liczbą ofiar oraz skutki głodu Międzynarodowa Komisja na czele z George'm Sandbergiem wykazała, że władze radzieckie wiedziały o głodzie, a mimo to nie podjęły prób jego likwidacji czy też natychmiastowego ograniczenia. Przeciwnie, zbrodniczo odmówiły przyjęcia proponowanej pomocy zagranicznej i doprowadziły do śmierci głodowej miliony ludzi. Zgodnie z normami prawa międzynarodowego, głód w Ukrainie został przez Komisję uznany za ludobójstwo. Końcowy dokument z prac komisji został opublikowany w 1992 r.¹⁶

Należy podkreślić, że na starania podjęte przez diasporę ukraińską, mające na celu przekonanie świata do uznania głodu lat 1932–1933 za zbrodnię ludobójstwa dokonaną na narodzie ukraińskim, ogromny wpływ wywarła zakończona sukcesem aktywizacja diasporę żydowskiej w sprawie uznania przez społeczność międzynarodową Holokaustu narodu żydowskiego.

¹¹ Р. Конквест, *Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор*, Київ 1993.

¹² Wszechzwiązkowa Partia Komunistyczna (bolszewików), *Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)* — nazwa obowiązująca w latach 1925–1952 (przyp. red.).

¹³ С. В. Кульчицький, *Найчорніша сторінка в історії України, [w:] Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: Бібліографічний покажчик*, Одеса–Львів 2001, s. 39.

¹⁴ *Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine*, Washington, DC, 1988.

¹⁵ *Oral History Project of the Commission on the Ukraine Famine*, red. J. E. Mace, L. Heretz, Washington, DC, 1990.

¹⁶ *Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932–1933 годов: Итоговый отчет 1990 год: Русскоязычное издание отчета Комиссии осуществляется в связи с 60-летием трагических событий 1932–1933 гг. в истории украинского народа*, red. В. Евтух, Київ 1992.